

prof. dr. Aleksandra Kornhauser

ODGOVORNOST: KOMU IN ZA KAJ?

PISANJE O ODGOVORNOSTI

Organizatorji tega Foruma so strogi. Od avtorjev vabljenih prispevkov terjajo - ne glede na njihovo stroko - najprej kratek prikaz, kaj je o odgovornosti že napisanega. Te naloge sem se kot kemik, torej z zelo pomanjkljivim poznavanjem družboslovja, lotila tako, da sem najprej skušala najti razlago pojma odgovornosti. Veliko število različnih definicij odgovornosti kaže na njeno prisotnost na vseh področjih dejavnosti. Njihova raznolikost pa opozarja na odvisnost pojmovanj od zornega kota opazovalca, pa tudi na morda premajhne napore za opredelitev skupnih značilnosti. K zmanjšanju te vrzeli bo gotovo prispevalo to srečanje. Iz moje skromne zbirke dokumentov o odgovornosti pa sem - bolj po občutku kot po družboslovni sistematiki - s primerjavo oblikovala definicijo za lastno rabo: "Odgovornost pomeni sposobnost nepristranske presoje in njeno uveljavljanje v osebnem in skupnem sprejemanju odločitev."

Potem sem se zakopala prek medmrežja v bibliografske baze podatkov in iskala "odgovornost, responsibility". Kar vsulo se je! Če bi sodili po številu in obsegu ter pestrosti objav, bi morali biti izredno odgovorni.

Prispevke, katerih izvlečki so pritegnili mojo pozornost, sem nekoliko globlje obdelala. Pri tem sem zaznala, da ne le v praksi, temveč tudi v teoriji, odgovornost pogosto povezujejo z etiko. Za ponazoritev navajam le nekaj naključnih primerov.

J. Trontelj (2001) začena svoj poglobljen prispevek z opozarjanjem na odgovornost javnih institucij. "Zaupanje v javne institucije je lep spomin na preteklost, na katerem se na polici nabira prah. Vstopili smo v informacijsko družbo, v kateri je odgovornost bistvena, saj osebna moralna kriza vodi do izgube zaupanja, to pa v krizo demokracije."

M. Krisper (1998) daje primer odgovornosti na specifičnem področju. Povezuje strokovno odgovornost informatikov z etiko in opozarja na obvezo strokovnih organizacij in združenj za sprejemanje pravil obnašanja - kodeksov etike in odgovornosti. Poudarja dolžnost prispevka k blaginji družbe in posameznika, izogibanje škodovanja drugim, poštenost, pravičnost, spoštovanje lastništva (opozarja na intelektualno lastnino), spoštovanje zasebnosti drugih, prizadevanje za kakovost, upoštevanje tveganj, pravilno izvajanje upravljalških dolžnosti.

A. Černe (1996) ob obravnavi prostorskega planiranja ugotavlja skupno odgovornost za vse razmere našega življenja ter poudarja, da morajo osebna dejanja težiti tudi h koristim skupnosti in ne samo posameznika.

O odgovornosti je bilo veliko pisanega tudi v preteklosti. Leta 1981 so bili Ziherlovi dnevi posvečeni odgovornosti: J. Košir je poročal o razpravah o odgovornosti v samoupravni družbi, P. Gantar je razpravljajal o odgovornosti v usmerjanju in načrtovanju družbenega razvoja, M. Tavčar o odgovornosti v združenem delu in B. Markič o odgovornosti v družbenopolitičnem delovanju, itn. B. Kavčič (1996) in E. Kos (1996) sta podrobneje obdelala odgovornost upravnih teles za uvajanje sprememb ter razvoj kadrov. Kar zadeva bolj specifična področja, glede razmišljanja o odgovornosti prednjači medicina - na primer M. Tomori (1987) razpravlja o odgovornosti za lastno zdravje.

V tujem slovstvu je opaziti širok razpon - od splošne opredelitve odgovornosti glede na etična načela do močnega poudarjanja odgovornosti v gospodarstvu. V znanosti na primer G. Sponhilz (2000) poudarja pomen posebnih izobraževalnih programov za razvoj odgovorne znanstvene osebnosti, ki bo spoštovala raziskovalno etiko.

Globalizacija trga je sprožila številne in poglobljene razprave o etiki in družbeni odgovornosti trženja, ki mora postati neogibna sestavina poslovnega odločanja (A. Singhapakdi 1999; et al., 1996). Nevarnosti oglaševanja so obravnavane z vidika svobode posameznika in neodvisnosti kupca v soočenju z naravo proizvoda (S. Nwachukwu et al., 1997). Najmočnejše je odgovornost v literaturi poudarjana kot ključni pogoj za doseganje trajnostnega razvoja. Razprave še posebej opozarjajo na odgovornost multinacionalnih gospodarskih velikanov za ravnotežje med gospodarskim in socialnim razvojem (T. d'Aquino, 1996). V ospredju je zahteva po odgovornejšem ravnanju s surovinami in viri energije ter večji odgovornosti za zaposlovanje. Največji poudarek pa je na "državljanstvu okolja" (environmental citizenship): vsi moramo biti tudi "državljeni okolja" in usmerjati gospodarsko in politično načrtovanje k trajnostnemu razvoju, ki mora združevati gospodarsko rast, varovanje okolja in uveljavljanje družbene enakopravnosti (D.A. Rondinelli, M.A. Berry, 2000).

Bogastvo in raznolikost pristopov k odgovornosti terjata tudi mojo odgovornost: ne nepoznavalsko posegati v teoretske okvire, temveč omejiti ta prispevek le na nekaj poudarkov, za katere so se nabrale življenjske izkušnje - zavedajoč se, da so to le izkušnje posameznice, ki ne morejo biti več kot kamenček v zapletenem mozaiku razumevanja odgovornosti.

NAJPREJ: ODGOVORNOST ZA DEDIŠČINO

Slovenci nihamo med dvema skrajnostima - med vzorno skrbjo za dediščino in med njenim skrajnim zanemarjanjem, celo zanikanjem. Kadar gre za materialne dobrine, je večina usmerjena k skrbi za njihovo ohranjanje in bogatenje. Pri nematerialnih dobrinah pa je slika skoraj nasprotna. V času oddaljene slavne prednike še častimo, bližnjim se godi že slabše,

živeči pesniki in drugi umetniki so prepogosto odrinjeni, naši sodelavci pa so od kraja ocenjevani kot nesposobneži, če ne kar bedaki.

Odgovornost za celovito dediščino - materialno in duhovno, preteklo in novejšo - si moramo privzgojiti v svojem vsakdanjem življenju. Vsak hoče imeti svojo kariero - to je prav. Vendar jih je veliko, zelo veliko, ki so prepričani, da se razvoj začneja z njimi. Namesto, da bi se vključili v razvojno štafeto in čim boljše pretekli svoj del poti, vse začenjajo iz točke nič. Ni čuda tedaj, če ne pridejo daleč.

Eno življenje je premalo za ustvarjanje materialnega, kaj šele duhovnega bogastva. Prekratko je, da bi podirali, pospravili podrtijo in zgradili novo. Zato se moramo otresti častihlepnosti: "Zgodovina se začneja z menoj!" Gojiti moramo odgovornost za usmerjanje lastnih in skupinskih ambicij in jih iz goreče-vseuničujočih prekvasiti v pripadno-ustvarjalne. Če se zavedamo te naloge, je veliko možnosti. Meni je posebej všeč dolg hodnik, ki vodi do vhoda v glavno poslovno stavbo ene izmed velikih in po znanju intenzivnih industrij (ime namenoma opuščam). V tem hodniku so predstavljeni glavni nosilci razvoja od prvih začetkov prek vrhunskih ustvarjalcev (tudi Nobelovci so med njimi) do doseženih stvaritev in razvojne vizije. Zaposleni pravijo: "Četudi poln sebe vstopiš v ta hodnik, se na koncu zaveš, kje je tvoje mesto." V Sloveniji bi nam prav prišlo veliko takih hodnikov!

ODGOVORNOST ZA VSEŽIVLJENJSKO SPREJEMANJE IN DAJANJE ZNANJA

Odgovornost za vseživljenjsko sprejemanje in dajanje znanja pomeni, da se moramo vsak dan znova načrtno učiti in svoje znanje nesebično deliti z vsemi, ki ga želijo ali potrebujejo. Napredek znanosti in tehnologije je pojem učitelja iztrgal iz cehovskega okvira in razširil na vsakogar, ki ve več kot tisti okoli njega. In za dobrega učitelja je od nekdanj veljalo: "Z veseljem poučuje - in z veseljem se uči."

Vendar je takih dobrih učiteljev manj, kot bi želeli. Zato je tudi res, da se učenje - ali bolje rečeno: šola - že v mladosti marsikomu

priskuti in knjige po obveznem šolanju vrže v kot. Tako ne razvije svojih prirojenih darov, kar je velika škoda za posameznika in celotno družbo. Zato se vse napredne države čutijo odgovorne in uveljavljajo številne možnosti za vseživljenjsko izobraževanje.

V Mednarodni komisiji o izobraževanju za 21. stoletje (J. Delors et al., 1996) smo predlagali vpeljavo "potnega lista za življenje". Ob zaključku obveznega šolanja naj bi vsakdo dobil knjižico, v kateri bi bila vpisana pravica do določenega števila let izobraževanja, ki ga plača država. Sredstva za ta "izobraževalni kapital" bi upravljala izobraževalna banka. Nosilec takega potnega lista bi potem lahko kadarkoli v življenju izbral svoje dodatno šolanje - in banka bi plačala to šolanje izvajalcu izobraževanja po sprejetih merilih in predložitvi ustrezne dokumentacije. Vsakdo bi lahko povečeval svoj izobraževalni kapital, naj bo to z vplačili svoje družine, lastnim zaslužkom, morda darili, nagradami in podobno. Odličnost v dosežkih pa bi posebej nagrajevala tudi država. Tak "potni list za življenje" bi posamezniku omogočil večjo izbiro poti tudi po obdobju dozorevanja, obenem pa bi ga neizrabljeni "izobraževalni kapital" nenehno drezal in spodbujal. Tak predlog je že uresničil sedanji britanski predsednik vlade Tony Blair - s skromnim kapitalom 150 GBP za začetek, ki pa je zadoščal za veliko glasov na volitvah. Morda se bodo tudi naši politiki zavedeli, da je izobraževanje lahko odlični "volilni golaž".

ODGOVORNOST ZA PRENOS ZNANJA V PROCESSE DELA IN ODLOČANJA

Znanje, kakorkoli dragoceno, je vendarle samo možnost, ki jo moramo uresničiti za višanje kakovosti dosežkov v delu in odločanju. V tem prenosu znanja Slovenija močno zaostaja za visoko razvitimi državami. Za to mnogi krivijo znanstvenike, ki dajejo prednost objavljanju znanstvenih člankov pred prenosom dosežkov v prakso. Znanstveniki pa se branijo z utemeljitvijo, da naša praksa ni usmerjana v uresničevanje znanstvenih dosežkov

za doseganje višje kakovosti in dodane vrednosti. Kot vselej v takih razmerah ima vsaka stran nekaj prav.

Narobe pa je to, da imamo dve strani in se izčrpavamo v medsebojnih obtožbah - namesto da bi zgradili celovit sistem za učinkovit prenos znanja. Odgovornost za izgradnjo takega sistema nosi država (torej vlada) - vsi posamični nosilci pa morajo sprejeti odgovornost zavzetega ravnanja za njegovo postavitve in izvajanje nalog.

Tak sistem, ki naj vodi od izhodiščne zamisli do dodane vrednosti, mora na primer na področju proizvodnje vključiti vsaj šest med seboj tesno povezanih nosilcev: znanost, prenos znanja, izobraževanje, proizvodnjo, trženje in zaposlovanje. Naloga znanosti je povezati informacije v sisteme znanja, (so)oblikovati osnovno zamisel, jo dodelati v izum in patentirati, bodisi samostojno ali v sodelovanju z vmesnimi ali končnimi uporabniki. Organizacije za prenos znanja (na primer znanstveni parki, proizvodni raziskovalni centri) morajo izum dodelati v inovacijo. Proizvodnja mora izpeljati tržne analize in vpeljati nove postopke in proizvode. Trženje mora te prodati z dobičkom. Dodana vrednost pa omogoča širše in bolj poglobljeno izobraževanje, ki je temelj za novo zaposlovanje.

Odgovornost za doseganje dodane vrednosti na temelju višje ravni znanja v proizvodnji, pa tudi na drugih področjih dejavnosti, bo odločala o naši samostojnosti.

ODGOVORNOST ZA ŠIRJENJE RAZUMEVANJA ZNANSTVENIH IN TEHNOLOŠKIH DOSEŽKOV

Nerazumevanje sodobnih dosežkov znanosti nas lahko izpostavi nevarnim tveganjem, lahko pa tudi močno zavre uporabo znanstvenih dosežkov. Značilen primer je biotehnologija, ki omogoča blažitev in tudi kar odpravo lakote in nekaterih bolezni, hkrati pa vzbuja strah zaradi možnih poseganj v naravno ravnotežje in človekovo osebnost. V demokratičnih sistemih je

široko poznavanje znanstvenih in tehnoloških dosežkov ključno za odločanje o napredku.

To razumevanje pa je marsikdaj borno. Tako je na anketno vprašanje, ali bi jedli genetsko predelani paradižnik, kar veliko število vprašanih odgovorilo: "Ne, paradižnika z geni ne bi jedel!" In vendar imajo vsi ti svoj glas pri odločanju.

Take in podobne odgovore bi lahko še naštevali. Vendar so tu nosilci odgovornosti za obveščanje javnosti jasni: to so najprej znanstveniki, zatem novinarji. V vrhovih znanosti je poljudno pisanje podcenjeno, večkrat kar zaničevano. In vendar je res, da je najtežje pisati za strokovnjaka in preprostega človeka hkrati, torej razumljivo in še vedno znanstveno točno. Usposabljanje novinarjev pa tudi premalo goji temeljno poznavanje ved, o katerih teče beseda.

Odgovornost za najširše razumevanje znanstvenih dosežkov in možnosti, ki jih nudijo, mora postati sestavina kodeksa poklicne etike vseh ustvarjalcev in posrednikov v prenosu znanja.

ODGOVORNOST ZA POŠTENO, ISKRENO IZRAŽANJE

Jasno in razumljivo izražanje, očiščeno nepotrebne jezikovne navlake, ni potrebno le za poljudno pisanje, temveč tudi za strokovno razpravo, saj se med strokami še komaj razumemo. Zato mora odgovornost vključiti tudi odpravo praznega "žargona" posamičnih strok in se - ob spoštovanju znanstvene terminologije - zavzemati za čim bolj naraven govor. Znanstvenost ne bo prav nič prizadeta, če bo malo manj kontekstov, trendov, kurikulov in podobne nesnage v slovenskem jeziku.

Posebna težava je, da smo premalo vzgajani k "preciznosti in konciznosti", torej za natančno in strnjeno izražanje. Zato tudi v pisnih dokumentih pogosto srečujemo ohlapne trditve - tudi te so posledice pomanjkanja odgovornosti. Že pred četrto stoletja sem malo za šalo, bolj zares, objavila prispevek "Kako pišemo strokovne članke?" (A. Kornhauser, 1977) in navedla značilne spodrsaljaje.

Na primer:

KAJ PIŠE V STROKOVNEM ČLANKU IN KAJ V RESNICI POMENI
Dobro je znano, da	Nisem našel vira, ki bi ga lahko citiral.
Vsesplošno mnenje o tej zadevi je	V resnici poznam samo dve osebi, ki podobno mislita.
To ima velik pomen za teorijo in prakso.	Meni je res vseč in dobro podpira moje domneve.
Izdelali smo novo metodo za strokovno obdelavo čeprav je res, da je Jaka Peternel to metodo uporabljal že pred tridesetimi leti.
Za podrobni prikaz naše analize smo izbrali tri značilne primere.	Rezultati ostalih tridesetih poskusov so namreč takšni, da se jih ne da uporabiti.
Del eksperimentalnega gradiva žal ni bil uporaben.	Če bi ga uporabili, bi bile vprašljive vse naše trditve.
Parametri po delovni zasnovi analize so bili dodatno obdelani.	V delovni zasnovi smo pravzaprav sploh pozabili nanje.
Zahvaljujemo se Urši Marincelj in Mihi Hrastniku za pomoč pri praktičnem delu ter Jožetu Vavpotiču za prispevek h tolmačenju rezultatov.	Urša in Miha sta opravila večino dela in se dokopala do rezultatov, Jože pa je razložil njihov pomen.

Morda bi uredniki lahko bolj uspešno preganjali take in podobne trditve, tudi na šaljiv način, saj je smeh ostro orožje. Odgovornost je sestavljena vrednota, ki poleg poštenosti prav gotovo vključuje tudi iskrenost.

ODGOVORNOST - KOMU IN ZA KAJ?

Odgovornost - za kaj? Primerov "za kaj" je toliko, kolikor je ljudi in njihovih delovanj in odločanj. V tem prispevku je omenjenih samo nekaj primerov, pa še to bolj po osebnem doživljanju kot sistematično. Zato so v poskusih osvetljevanja odgovornosti bolj

utrinki kakor luč.

Odgovornost - komu? Vsak nosi odgovornost kot član družine, bližnje skupnosti, pripadnik kulture, naroda, državljan, član svetovne skupnosti, tudi kot proizvajalec materialnih in duhovnih dobrin, izumitelj. Vsemu temu pa je temelj odgovornost samemu sebi. Ta ima spet ničkoliko razsežnosti, zato naj poudarim samo štiri.

Najprej gre za pošteno presojo lastnih dejanj. Ni pričakovati, da bi bili brez spodrseljajev, moramo pa se odgovorno soočiti z njimi.

Odgovornost samemu sebi vključuje tudi obračun z zaverovanostjo vase, ki je v naši majhni domovini nemalokrat huda nadloga, saj je meter prepogosto skrajšan po meri tistih, ki so si ga prigrabili.

Bistvena je odgovornost za neutesnjevanje ustvarjalnosti in presoje. Koliko zla bi bilo ljudem prihranjenega, če bi odgovornost povezovali s svobodo misli in izražanja!

Nazadnje - človek mora biti ustvarjalen sanjač, zase in za druge. To nosi s seboj tudi odgovornost za upor proti vsem oblikam zaslužjenja in izbiro poti k svetlobi.

VIRI

d'Aquino, T., 1996. Globalization, social progress, democratic development and human rights: The responsibility of a multinational corporation. *Vital Speeches of the Day*, New York, Vol. 63, Iss. 4, p. 107.

Černe, A., 1996. Habitat II - Skupna odgovornost za prihodnji razvoj. Zbornik strokovnega srečanja Svetovni dan habitata, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana, str. 43-5.

Delors, J., et al, 1996. Učenje: skriti zaklad. UNESCO. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.

Kavčič, B., 1996. Odgovornost managementa za uvajanje sprememb. Zbornik referatov, Društvo za vrednotenje dela, organizacijski in kadrovske razvoj, Limbuš, str. 43-51.

Kos, E., 1996. Vloga in odgovornost managerjev za rast in razvoj kadrov. Zbornik referatov, Društvo za vrednotenje dela, organizacijski in kadrovske razvoj, Limbuš, str. 92-6.

Kornhauser, A., 1977. Kako pišemo strokovne članke? Vzgoja in izobraževanje, let. 8, št. 6, str. 41-4.

Krisper, M., 1998. Kodeks etike in strokovna odgovornost informatikov. *Uporabna informatika*, št. 2, let. VI, str. 5-10.

Nwachukwu, S., et al, 1997. Ethics and Social Responsibility in Marketing. *Journal of Business Research*, 39, pp. 107-18.

Rondinelli, D.A., Berry, M.A., 2000. Environmental citizenship in multinational corporation: social responsibility and sustainable development. *European Management Journal*, Vol. 18, No. 1, pp. 70-84.

Singhapakdi, A., 1999. Perceiving importance of ethics and ethical decisions in marketing. *Journal of Business Research*, 45, pp. 89-99.

Singhapakdi, A., et al, 1996. The perceived role of ethics and social responsibility: a scale development. *Journal of Business Ethics*, 15, pp. 1131-40.

Sponhitz, G., 2000. Teaching scientific integrity and research ethics. *Forensic Science International*, 113, pp. 511-4.

Tomori, M., 1987. Zdrava osebnost in odgovornost za lastno zdravje. *Zdravstveno Varstvo*, 26, str. 141-3.

Trontelj, J., 2001. The "new" biotechnology gives rise to concern. Proceedings of the international workshop Biotechnological Intellectual Property at Universities, UNESCO-ICCS, Ljubljana (v tisku).

Ziherlovi dnevi '81, 1981. Teorija in praksa, let. 18, št. 12.